

УДК 316.422

Рефлексивна модернізація: до проблеми її інтерпретації

О.В. КОЛІСНИК

Київський національний університет культури та мистецтв, м.Київ, Україна,
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com**Авторське резюме**

УВ статті здійснюється аналіз сучасної соціологічної аналітики (У. Бек, Е. Гіденс, П. Штомпка та інші) з позиції розкриття специфіки концепції рефлексивної модернізації, її особливостей, значення для пошуків способів передбачення, регулювання та контролю ризиків у суспільстві, виникнення яких зумовлено модернізаційними процесами.

Стверджується, що концепція «рефлексивної модернізації» є певною мірою амбівалентною, оскільки поєднує одночасно в собі дві протилежні характеристики. З одного боку, за допомогою об'єктивного розкриття й аналізу дослідниками соціальних процесів створюються всі підстави сподіватись, що рефлексивність здатна впорядкувати модернізаційні процеси суспільства, їх наслідки й ризики з ними пов'язані. З іншого боку, рефлексія над соціальною реальністю як наслідком трансформацій модернізації не виступає гарантом уникнення очевидних елементів невизначеності та непередбачуваності.

Встановлено, що позитивні, впорядковуючі складові рефлексивності можуть бути закреслені перевагою таких рис модернізаційного поступу, як експериментальність характеру суспільного розвитку, втратою контролю над цим процесом й подальшим зростанням ризиків та небезпек.

Ключові слова: процес модернізації, рефлексивна модернізація, суспільство, ризик, небезпека, постмодерн, планетарне мислення.

Reflexive modernization: the problem of interpretation

O.V. KOLISNYK

Kyiv national university of culture and arts, Kyiv, Ukraine, E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com

Abstract

The article deals with the analysis of the contemporary sociological analysts (U. Beck, E. Giddens, P. Sztomпка, etc.) from a position of opening the specific concept of reflexive modernization, its features, value prediction methods for searching, managing and controlling risks in society, the occurrence of which is due to the modernization processes. It is alleged, that the concept of «reflexive modernization» is ambivalent, as combining two opposite characteristics. On the one hand, are created reason to hope that reflexivity is able to control the processes of modernization in society, their consequences and risks associated with them. On the other hand, the reflection of social reality does not guarantee avoiding such elements as uncertainty and unpredictability.

The positive side of reflexivity ordering components can be crossed advantage of such features of modernization progress as eksperymental nature of social development, loss the control over the process and further increase the risks and dangers.

Keywords: the process of modernization, reflexive modernization, society, risk, danger, postmodern, planetary thinking.

Постановка проблеми. Активний поступ науково-технічного прогресу, зміни в екології, які пов'язані з наступом техносфери на біосферу, глобальні інтеграції в економіці впливають наразі на всі геополітичні процеси та соціальні явища планетарного суспільства. В цих умовах життєво важливим постає аналіз та дослідження альтернативних варіантів розвитку суспільства з метою усунення негативних наслідків впливу утилітарного та прагматично-позитивістського ставлення до подій соціальної реальності. Проблема переходу від постіндустріального, інформаційного суспільства до соціуму комп'ютерної інженерії та штучного інтелекту накладає на людину нові зобов'язання. З цієї позиції дослідження різних параметрів модернізації, варіантів ризиків, що з нею пов'язана, становить один із вагомих та актуальних об'єктів дослідів у соціо-філософському дискурсі сучасності. Ро-

боти таких відомих науковців у даній галузі, як Н. Лумана, П. Штомпки, Е. Гіденса, У. Бека, С. Леша та інших розкривають багатопланові аспекти теоретичних інтерпретацій модернізації, її видів, головних етапів й їх подальших впливів на сучасне суспільство.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що саме поняття модернізації, яке було введено лише у 50-х роках ХХ ст., авторами трактується неоднозначно, що характеризує його складність, зокрема через непередбачуваність наслідків процесу модернізації. Проте різні інтерпретації дослідників даного виду соціальних змін і процесів об'єднуються головним предметом модернізаційної концепції, яким виступає саме суспільство. В цьому аспекті терміну «модернізація» відповідає англословне його тлумачення як наявності ознак, які є наразі актуальним для соціуму в конкретних історичних

обставинах. Модернізація, що привела сучасне суспільство до таких його визначень, як постіндустріальне, постеконічне (Д. Белл), планетарно-інформаційне (М. Моїсеїв, В. Лях, та інші), фактично призводить до генерації нової соціальності: поширення інноваційних явищ, великої кількості новітніх, небачених раніше фактів і чинників й т. ін. Подібні зміни у соціумі вплинули на виникнення потреби у рефлексивному осягненні постмодерної соціальної реальності, що простежується у роботах таких сучасних соціологів, як У. Бек, Е. Гіденс, Н. Луман, С. Леш, та інші.

Мета дослідження – аналіз сучасної соціологічної аналітики з позиції розкриття специфіки концепції рефлексивної модернізації, її значення для пошуків способів передбачення, регулювання та контролю ризиків у суспільстві, виникнення яких зумовлено модернізаційними процесами.

Виклад основного матеріалу. Модернізація, яка виявляє себе через такі явища даної соціальності, як глобалізація, поширення впливу на всі сфери життєдіяльності суспільства інформаційно-комунікаційних технологій, зростання тиску й маніпуляцій із масовою культурою, тільки підкреслює необхідність прогнозування, планування й передбачення усіх наслідків цих процесів. Отже, критична рефлексія над змінами, які відбуваються у суспільстві – є актуальною проблемою сучасних соціо-філософських досліджень. Перегляд усталених наративів сприйняття дійсності, розроблення концептуально нових способів розвитку суспільства, які можливо й необхідно контролювати з позиції зменшення чи взагалі усунення негативних сторін зумовлених невпинною модернізацією, є наразі глобальною проблемою людства. Такою концептуальною зміною ментального відношення до дійсності з подальшим зменшенням передбачуваних ризиків у соціальному поступі ми вважаємо, зокрема, формування планетарного усвідомленого мислення, основою якого виступає планетарне відчуття відповідальності за все те, що відбувається не тільки з окремими суспільствами, їх соціальними інститутами, організаціями, спільнотами громадян, а й людством як мега-спільнотою загалом.

Ульріх Бек, відомий німецький соціолог та політичний філософ, запропонував рефлексивну концепцію розгляду модернізації та її наслідків у таких своїх широковідомих працях, як «Перевідкриття політики. Переосмислення модерну у глобальному соціальному замовленні» («The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order», 1996), «Суспільство ризику» («World Risk Society», 1998), «Індивідуалізація: узаконений індивідуалізм і його соціальні та політичні наслідки» («Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences», 2002), «Різновиди другого модерну: Екстра-європейський та євро-

пейський досвід і перспективи» («Varieties of second modernity: extra-European and European experiences and perspectives», 2010). Ідея рефлексивності у У. Бека постає в якості аналізу взаємозв'язку між діями й пов'язаними з ними соціальними структурами, які виникають на даному етапі суспільного розвитку.

Дослідник вважає, що результатом модернізації стало виникнення не лише передових технологій, а й постійних непередбачуваних наслідків людської діяльності, прихованих ризиків й відчуття страху, які стали яскравими характеристиками сучасного суспільства, яке соціолог називає у своїй однойменній роботі «суспільством ризику». У. Бек, порівнюючи сучасне йому суспільство та індустріальне, підкреслює, що різниця між ними полягає перш за все у способах виробництва та розподілу. Наразі суспільство виробляє й розподіляє суто ризики, в той час як в індустріальному суспільстві на цьому місці знаходився капітал. Сам ризик соціолог трактує як непередбачуваність наслідків дій і систематичну взаємодію суспільства з загрозами, які виникають через модернізацію. Отже, ризик розкривається як «активна прогресуюча детермінанта життєдіяльності сучасного соціуму, що виникає внаслідок постійної взаємодії суспільства з небезпеками, почуттям непереносності, страхами, які продукуються процесом модернізації як таким» [1, с. 21].

Подібне розкриття проблеми непередбачуваних наслідків через соціальні трансформаційні процеси можна знайти й у відомого польського соціолога П. Штомпки, зокрема, в таких його роботах, як «Соціологія соціальних змін» («The Sociology of Social Change», 1993), «Соціальні зміни як травма» (2001), де будь-яка соціальна зміна, незалежно від її спрямування, оцінюється такою, що несе в собі потенціал руйнації існуючих норм. Таке бачення дослідником змінних процесів суспільства дозволяє йому зробити висновок, що ризики й загрози модернізації розкривають себе першочергово через соціальні травми, які вони завдають соціуму.

У. Бек, аналізуючи техногенну та природну суспільні сфери прояву ризиків, приділяє також ґрунтовну увагу дослідям впливів модернізації саме у соціальному просторі життєдіяльності сучасного суспільства. Дослідник підкреслює рису розвинутого модерну як неспівпадіння потреб ринку праці та потреб сім'ї, партнерства, материнства, шлюбу, зокрема, наголошуючи на таких проблемах сучасності, як жорсткі умови індивідуалізації, вимоги рівних прав, високої професійності, мобільності, які фактично, займаються руйнацією традиційних взаємостосунків, що формує підґрунтя для суспільства мобільних одинаків. «Ринкова» інтерпретація зазначених вимог все більше ускладнює, як значає німецький дослідник, взаємовідносини між жінками та чоловіками. «Міра реалізації індивідуалізованого способу життя підвищує

небезпеку, що він стане нездоланною перепоною для (здебільшого бажаного) партнерства (шлюбу, сім'ї)» [1, с. 183].

Індивідуалізацію У. Бек як і більшість його колег розглядає доволі негативно, як вивільнення від традиційних життєвих взаємозв'язків, внаслідок чого виникають уніфікація та «стандартизоване колективне буття розрізнених масових самітників», що веде до зростання подальших проблем у взаємовідносинах у суспільстві на мікро-, мезо- і макрорівнях [1, с. 196]. Межі між «внутрішнім» та «зовнішнім» одночасно існують й відсутні, що створює підстави для політичного контролю і впливу та поглиблення інституційної залежності людей у соціумі. Крім того, в індивідуалізованому суспільстві індивід детермінується не тільки інституційними подіями й обставинами через невпинне втручання в його життя інформаційних мереж, а й наслідками власних рішень з приводу будь-якого аспекту свого життя.

Не вдалось обійти модернізаційні впливи та інновації, підкреслює дослідник, й у сфері зайнятості, як і в багатьох інших сферах суспільства, що виникли через складні соціо-політичні кризи та конфлікти. Зокрема, суворо стандартизована система зайнятості, яка в індустріальному суспільстві зафіксована у просторі та часі, в сучасних умовах комп'ютеризації та появи плюралістичної зайнятості змінюється на появу нових аспектів нерівностей та ситуацій соціальних нестабільностей.

Ідея рефлексивності у реінтерпретації модернізації є вихідною і для Ентоні Гіденса, англійського соціолога та філософа, який рефлексивність, контроль над діями та його контекстами розглядає визначальною характеристикою будь-якої людської діяльності у таких своїх роботах, як «Рефлексивна модернізація», («*Reflexive Modernization*», 1994), яку він написав разом з С. Лешем, «Наслідки модернізації» («*The Consequence of Modernity*», 1990), «Європа у вік глобалізації» («*Europe In The Global Age*», 2007) та ін. Оскільки мотивація є невід'ємною частиною вчинків індивідів у соціумі, вважає дослідник, то пошук цієї мотивації через всебічне оцінення предмета аналізу постає частиною знання про нього. Е. Гіденс називає це «рефлексивним моніторингом дії», підкреслюючи постійну необхідність присутності рефлексивного елемента людських дій [3, с. 36-37]. Дослідник пропонує розгляд наслідків модернізації, зокрема, ризиків з позиції довіри, як вагомого аспекту, який має враховуватись у поєднанні з ризиком, де ризик стає результатом рішень і діяльності індивіда. Так, Е. Гіденс стверджує, що соціальна дія виникає в результаті прийняття рішення, яке ґрунтується на довірі до соціальної системи. У випадку відсутності передбачуваності дії та довіри відбувається руйнація основ соціальної взаємодії.

Е. Гіденс вважає, що небезпека і ризик тіс-

но взаємопов'язані. Людина, яка ризикує чим-небудь, визнає небезпеку, проте, у випадку коли індивіди не визнають небезпек, то вони фактично їм піддаються. Звичайно, підкреслює соціолог, існує можливість відхилити дію, яка потенційно несе у собі ризик, утім, без усвідомлення наскільки ризикогенні самі індивіди. Слід зазначити, що Е. Гіденс, так само як і У. Бек піднімає питання про відповідальність індивідів за свою соціальну активність, за створювані ризики та небезпеки, а не перекладання цих проблем на інших.

Е. Гіденс також акцентує увагу на важливому положенні про те, що ризик створює свої середовища, які впливають на величезні маси індивідів (наочний приклад, великі міста). Безпеку в такому середовищі він визначає як специфічний набір мінімізованих небезпек. Суб'єктивне переживання безпеки в середовищі ризику зазвичай тримається на балансі між довірою і рівнем прийнятного ризику. Аналіз розподілу ризику діяльності при поточному стані справ і знань становить, згідно з дослідником, профіль ризику, що створює ризикогенне середовище [2, с. 119-120].

Бачення сучасного соціологічного теоретизування у вигляді суспільного дискурсу рефлексивності, яке відповідає нинішньому стану соціального світу – суперечливому, плюралістичному, багатозначному, де все можливе, й не обов'язково пов'язане з попереднім, – стає популярним серед провідних соціологів нашого часу. На це слушно вказує й У. Бек, зазначаючи, що для сучасного модернізованого суспільства характерна всезростаюча перспектива зниження прийняття самостійних раціональних рішень. Особа в соціумі приймає ідею про те, що сучасні соціальні інститути в цілому організують суспільство раціонально. Це розглядається достатньою підставою для повної довіри й постає нагодою скористатись зняттям з себе відповідальності за власні дії, перекладаючи їх на суспільство. Таким чином, вказує дослідник, не аналізуючи, чи справді раціонально діють складові структури суспільства у більшості випадків, людина в сучасній соціокультурній реальності просто діє за прийнятими правилами.

На відсутність культури відповідальності за наслідки своєї соціальної активності та бездумному впровадженні модернізаційних змін (як, наприклад, поширення штучно модифікованих видів харчової продукції, чи активне застосування хімії у сільському господарстві) й роль у цьому соціальних інститутів вказують й інші соціологи. Так, у теорії соціальної структури суспільства, що розроблена одним із класиків філософської антропології Арнольдом Геленом, йдеться про те, що сучасні соціальні інститути розвантажують людину від вирішення повсякденних проблем, надаючи їй впевненості у повній чинності та гармонійності соціальної системи загалом. У такій спосіб соціальна дій-

сність нав'язує свою філософію повсякдення та її інтерпретації, в якій особі відводиться роль біоавтомата, що підтримує першочергово функціонування інститутів, а не займається власним саморозвитком, не реалізує свої нагальні завдання та потреби.

А. Гелен зазначає, що через постійну модернізацію, постіндустріальний спосіб підходу до соціальної реальності змінив й аспекти розгляду самої людини. Внаслідок відповідних соціальних процесів, які вплинули на своєрідність соціо-історичних потреб суспільства, увага соціуму починає акцентуватись навколо проблем самоідентифікації, самореалізації та саморефлексії людини. Проте, як стверджує дослідник, ці предмети наукового аналізу розглядаються часто не самі по собі, а переважно на тлі добре працюючих соціальних інститутів. Такий підхід не завжди є виправданим, наголошує А. Гелен. Людина позбавляється в цій ситуації такої вагомості характеристики, як творець своєї реальності а, відтак, й загальної соціальної дійсності, реалізуючи себе тільки у вже окреслених сферах соціуму.

Аналізуючи різні соціальні сфери з позиції ризиків та непередбачуваних наслідків модернізації, У. Бек приходить до висновку, що і наука і система вищої освіти не уникли негативних впливів модернізації, тиску атмосфери прибутку та вседозволеності. Раніше, підкреслює У. Бек, можна було довіряти об'єктивним результатам наукових досліджень, але тепер, в умовах суспільства ризику, сама наука бере участь у виробництві ризиків. Так, дослідник зазначає, що визнання ризикованості наслідків науково-технічної діяльності залежить від соціального тиску, а не внутрішнього наукового процесу. Підвищення стандартів науковості змушує до мінімуму коло визнаних ризиків, які вимагають активного втручання, наука, отже, таємно видає ризикам охоронну грамоту, що забезпечує їх накопичення. Отже, запевнення у потребі та абсолютній безшкідливості наукового аналізу, стверджує У. Бек, веде до забруднення й отруєння повітря, продуктів харчування, води, ґрунтів, рослин, тварин і, врешті, людини. Звідси випливає, що точні науки вступають у змову із дозволеними й стимульованими ними небезпеками, які постають реальною загрозою життєдіяльності сучасного суспільства.

У той же час сама наука може, на думку У. Бека, й вирішити ці та подібні проблеми на основі визнання соціальних ризиків у різних аспектах. Це створить підстави для привертання уваги до існуючої проблеми зростання й глобального поширення різноманітних ризиків та їх наслідків, оскільки тільки тоді на них почнуть масово зважати й намагатися зробити все, щоб їх уникнути. «Монополія на істину наукової думки змушує жертв використати для здійснення своїх претензій всі засоби і методи наукового аналізу, й одночасно їх модифікувати... З

іншого боку, разом із сумнівною науковою думкою росте і зона страху перед передбачуваними, хоч і не визнаними наукою небезпеками. Якщо все одно не можна встановити однозначні й остаточні причинні зв'язки, якщо наука маскує свої помилки, які рано чи пізно розкриються, якщо «anything goes», то звідки ж з'явиться право вірити в одні ризики і не вірити в інші?» [1, с. 54].

Зміни на ринку праці, зокрема, раціоналізація виробництва, плюральна та гнучка система зайнятості, поява надлишкової кількості кваліфікованих робочих впливають на зростання безробіття й руйнують систему професійної освіти, наголошує У. Бек. Випускники спеціальних вищих навчальних закладів наразі відчувають значні труднощі у працевлаштуванні. Підвищення кваліфікації, отримання додаткової освіти стають буденними діями для представників сучасного суспільства, які намагаються уникнути безробіття. В таких жорстких умовах зменшення попиту зайнятості населення, процес організації й значення самої професійної, зокрема, вищої освіти, роз'єднались й стали самостійними відносно один одного. Проте, безперечно професійна освіта продовжує бути необхідною умовою подальшої зайнятості на ринку праці на сьогоднішній день.

Висновки. Концепція ризиків сучасного суспільства, яку У. Бек розглядає з позиції рефлексивного модернізму, вказує, що історія людства, як і будь-який унікальний процес, є практично мало передбачуваним. Це стосується й можливості спрямованого впливу на нього, зокрема, на реальні руйнівні наслідки соціальних змін та процесів, що відбуваються в соціумі в планетарному масштабі.

Утім, зростання системи інформаційних взаємозв'язків сформувало можливість пересічним представникам соціуму, різним соціальним спільнотам впливати на загальні уявлення про оточуючу реальність і на соціальні процеси загалом. Основою зміни панування у ментальному світі людства ідей споживацтва, безмежної користі та агресивної вседозволеності, має стати відповідальність кожного за подальшу еволюцію і біосфери, і людини, як єдиного способу самозбереження та життя на Землі. Це не утопія, а необхідність, яка постає умовою збереження життя людини на планеті у таких обставинах. Утім, зміни ментального не можуть відбутись без наявного загального цілеспрямованого консенсусу суспільства на планетарному рівні. Тобто мова йде про еволюцію ноосфери, про що зазначав ще В. Вернадський, як ствердження нової форми існування людства, що є єдиним варіантом забезпечення коеволюції природи і людини й збереження homo sapiens як біологічного виду. Людство не настільки безпорадне, щоб не усвідомити межі своїх можливостей впливу на суспільну самоорганізацію, як на шлях свого розвитку, й не слідувати йому.

Отже, концепція «рефлексивної модерні-

зації» поєднує одночасно в собі дві протилежні характеристики. З одного боку, за допомогою об'єктивного розкриття й аналізу дослідниками соціальних процесів створюються всі підстави сподіватись, що рефлексивність здатна впорядкувати модернізаційні процеси суспільства, їх наслідки й ризики з ними пов'язані. Проте, з іншого боку, рефлексія над соціальною реальністю як наслідок трансформацій модернізації

не виступає гарантом уникнення очевидних елементів невизначеності та непередбачуваності.

Таким чином, позитивні, впорядковуючі складові рефлексивності можуть бути закресленими перевагою таких рис модернізаційного поступу, як експериментальність характеру суспільного розвитку, втратою контролю над цим процесом, подальшим зростанням ризиків та небезпек.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну [Текст] / Ульрих Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
2. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность [Текст] / Энтони Гидденс // THESIS. - 1994. - № 5. - С. 107-134.
3. Giddens A. The Consequence of Modernity [Text] / Anthony Giddens. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 188 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2015

REFERENCES:

1. *Bek U. Obschestvo riska: Na puti k drugomu modernu (Risk Society: Towards a different modernity).* – М.: *Progress-Traditsiya*, 2000. – 383 p.
2. *Giddens E. Sudba, risk i bezopasnost (Fate, risk and safety).* *THESIS.* - 1994. - № 5. - P. 107-134
3. Giddens A. *The Consequence of Modernity.* Stanford: Stanford University Press, 1990. 188 p.

Колісник Олександра Володимирівна - доктор філософських наук, професор
Київський національний університет культури та мистецтв
Адреса: 01601, Київ, вул. Щорса, 36
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com

Kolisnyk Oleksandra Volodymyrivna – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Kyiv national university of culture and arts
Address: 36, Schorsa Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com